

Musa Özdağ'ın (1953-2023) Muhabbet (Hubbîlik) Anlayışı

Asuman ÜNAL ÖZCAN¹

Öz

İslâm'ın ihsan boyutu olarak tarif edilen tasavvuf anlayışı, ortaya koyduğu seyrüsülûk usulleriyle kişiyi Allah'a ulaştırmayı hedeflemektedir. Bu usuller arasında sevgi ve muhabbet, önemli bir yer teşkil etmektedir. Tasavvuf tarihinde manevi tekâmül noktasında sûfiler tarafından vasıta olarak kullanılan muhabbet ve sevgi günümüzde de önemini korumaya devam etmektedir. Bu bağlamda çalışmada, Musa Özdağ'ın muhabbet anlayışı ve onun ruhani eğitim şekli olan hubbîlik yöntemi üzerinde durulmuştur. Özdağ, yazılarında insanın eğitim ve tekâmülünde sevgi merkezli bir yaklaşım sergilemiştir. Bu manada hubbîlik, klasik tasavvuf anlayışında sıklıkla karşımıza çıkan sevgi metodunun günümüze yansıyan şekli olması yönüyle oldukça önemlidir. Bununla beraber hubbîliğin tasavvuf tarihindeki muhabbet telakkilerinden ayırt edici, özgün yönleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda makalede Özdağ'ın muhabbet anlayışı olarak ifade edebileceğimiz hubbîliğin tasavvufi temelleri ortaya konulmakla beraber, onu diğer muhabbet anlayışlarından ayıran temel özelliklere de yer verilmiştir. Bunun yanında muhabbetin günümüze hitap eden yönleri ele alınarak sevginin, manevi olgunlaşmaya katkısı ifade edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Eğitim, Musa Özdağ, Hubbîlik, Muhabbet.

Ünal Özcan, Asuman. "Musa Özdağ'ın (1953-2023) Muhabbet (Hubbîlik) Anlayışı". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Mart 2024), 34-55. <https://doi.org/10.32711/tiad.1405991>

Geliş Tarihi	17.12.2023
Kabul Tarihi	15.03.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr., Kastamonu Müftülüğü İl Vaizi, Türkiye, asumanunalozcan@gmail.com, ORCID:0000-0002-7104-5412

The Understanding of the Love (Hubbîlik) of Musa Özdağ (1953-2023)

Asuman ÜNAL ÖZCAN¹

Abstract

This study focuses on Musa Özdağ's understanding of love, and his method of hubbîlik, in Sufism, which is the benevolent dimension of Islam that aims to bring the person to Allah through seyr u suluk methods, which love and affection holds an important place in. Love and affection continue to maintain their importance today. Musa Özdağ exhibits a love-centred approach in human education and development in his writings and his method of hubbîlik which is a form of spiritual education, is important as it is the modern-day reflection of love and affection, which we often encounter in the history and the classical understanding of Sufism. The mystical foundations of hubbîlik and the basic features that distinguish it from other understandings of love are presented in this article. In addition the contribution of love to spiritual maturation is expressed by addressing the aspects of love that appeal to the present day.

Keywords: Sufism, Education, Musa Özdağ, Hubbism, Conversation.

Ünal Özcan, Asuman. "The Understanding of the Love (Hubbîlik) of Musa Özdağ (1953-2023)". *Turkey Journal of Theological Studies* 8/1 (Mart 2024), 34-55. <https://doi.org/10.32711/tiad.1405991>

Date of Submission	17.12.2023
Date of Acceptance	15.03.2024
Date of Publication	31.12.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ PhD., Kastamonu Mufti's Office Provincial Preacher, Türkiye, asumanunalozcan@gmail.com, ORCID:0000-0002-7104 5412

Giriş

Tasavvuf anlayışında kişiyi Allah'a ulaştırmayı hedefleyen hareket, amel ve ibadetleri içine alan seyrüsilûk¹ usulleri çeşitli şekillerde değerlendirilmekle beraber genel manada "tarîk-ı ahyâr", "tarîk-ı ebrâr" ve "tarîk-ı şüttâr" olmak üzere üç grupta ele alınmıştır.² İbadet ve riyazetle yol almaya çalışan ahyâr ve ebrâr usulünde Allah'a ulaşmak zor olduğu kadar, harcanan zaman da oldukça fazladır.³ Özellikle günümüz hız çağı ve meşguliyet yoğunluğu göz önüne alındığında bu usulleri uygulamanın eskisinden çok daha zor olduğu bir gerçektir. Bu sebeple muhabbet, şevk, zikir ve iştiyak usulü üzere hareket eden ve kısa sürede hedefe ulaştıran şüttâr yolunun⁴ günümüz şartlarına daha uygun olduğu söylenebilir.

Sûfiler, muhabbetin arpa ve buğday tanesi anlamına gelen "habb" kelimesinden türemesinden hareketle,⁵ tohumu bitkilerin özü; muhabbeti ise hayatın kaynağı olarak kabul etmişlerdir.⁶ Bu bağlamda sevgiyi, kâinatın varlık sebebi olarak telakki eden Musa Özdağ'ın (öl. 1953-2023)⁷ muhabbet anlayışında da belirleyici esasın hubbîlik olduğu söylenebilir.⁸ O, hubbîliği muhabbet yoluyla insanların ruhlarını arındırıp, Allah'a ulaştırmayı hedefleyen,⁹ sevgi merkezli ruhani bir eğitim türü şeklinde tarif etmektedir.¹⁰ "Bir şeye meyletmek, muhabbet ve övgü anlamına gelen hûb"¹¹ kelimesinden türeyen hubbîlik, Türkçe'de "sevgiyle ilgili olan" anlamı verilebilecek olan hubbî kelimesine dayanmaktadır.

Çalışmamızın konusu olan Musa Özdağ'ın muhabbet anlayışı hubbîliği, kısa sürede hedefe ulaştıran, tesirli bir ruhani eğitim türü olması yönüyle¹² genel manada tarîk-ı şüttâr kategorisi içerisinde ele almak mümkün olmakla beraber, onun özgün yönü göz ardı edilmemelidir. Çünkü hubbîlik, klasik manada bir tarikat usulü olmaktan ziyade derûnî bir yaşam biçimi ve bir gönül hareketi olarak değerlendirilmelidir. Bununla beraber Özdağ ve hocası Mehmet Feyzi Şalioğlu'nun (öl.1912-1989)¹³ manevi eğitim ve

¹ Süleyman Uludağ, "Sülûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/127.

² Necmeddin Kübra, *Tasavvufi Hayat*, haz. Mustafa Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980), 38-43.

³ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1994), 30.

⁴ Necmeddin Kübra, *Tasavvufi Hayat*, 42-43.

⁵ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1999), 3/10; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts), 1/270.

⁶ Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalim Mahmûd (Kahire: Müessesetü Dâr'ş-Şüb, 1989), 521.

⁷ 1953 yılında Konya'da dünyaya gelen Musa Özdağ, ilkokul yıllarında Kastamonu'ya gelmiş, burada İmam Hatip Lisesini tamamladıktan sonra 1979 yılında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nün Tefsir-Hadis bölümünden mezun olmuştur. İmam Hatip yıllarında tanıştığı Mehmet Feyzi Şalioğlu'nun sürekli yanında bulunmuş, vefatına değin onun maddi ve manevi ilminden faydalanmıştır. 1980 yılında Kastamonu İmam Hatip Lisesi'nde göreve başlayan Özdağ, buradan emekli olmuştur. Kalem aldığı pek çok eseri bulunmaktadır. Bk. Muzaffer Ertaş, "Yazar Musa Özdağ", *Mehmet Feyzi Efendi'den Feyizler*, Musa Özdağ (İstanbul: Pasifik Ofset, 2016), 1/3-6; Şükrü Maden, "Kur'an'ın Tefsirine Adanmış Bir Ömür: Musa Özdağ (1953-2023)", *Mutalaa* 3/1 (2023), 45-51.

⁸ Musa Özdağ, *Mehmet Feyzi Efendi'den Feyizler* (İstanbul: Pasifik Ofset, 2019), 1/155.

⁹ Özdağ, *Feyizler*, 1/154.

¹⁰ Özdağ, *Feyizler*, 1/154.

¹¹ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Firuzâbâdi, *el-Kâmusü'l-muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 70; Kuşeyrî, *Risâle*, 519.

¹² Özdağ, *Feyizler*, 1/155.

¹³ 1912 yılında Kastamonu'da dünyaya gelen Şalioğlu'nun ilmi ve manevi şahsiyetinin oluşmasında Ömer Fazıl Aköz (öl. 1889/1952) ve Bediüzzaman Said Nursî'nin (öl. 1878-1960) önemli tesirleri olmuştur. Hocası Aköz'den Kur'an eğitimi olarak hıfzını tamamlayan Şalioğlu, Bediüzzaman'dan Mantık dersleri almıştır. Kastamonu'da kaldığı sürece devamlı Bediüzzaman'ın yanında bulunan Mehmet Feyzi Şalioğlu'na üstadı tarafından "Feyzi" ismi verilmiştir. Şalioğlu, ilim, irfan ve halka hizmetle geçirdiği hayatını 1989 yılında Kastamonu'da

irşat usulünün Kur'ân merkezli olduğunu söylemek mümkündür. Onlar manevi tekâmül noktasında muhabbet ve aşka yer vermekle beraber, irşat yöntemlerinde muhabbet ve aşkı değil; doğrudan Kurân'ı vasıta olarak kullanmışlardır.¹⁴ Bu açıdan tasavvufi anlamda farklı ve özgün bir metoda öncülük ederken,¹⁵ muhabbet ve aşkı seyriyüsülüklerinin merkezine yerleştiren şüttâr ekolünden de ayrılmışlardır.

Hubbîlik, son dönem âlim ve mütefekkirlerinden Mehmet Feyzi Şallıoğlu¹⁶ tarafından ortaya konulmuş ve akabinde öğrencisi Musa Özdağ vasıtasıyla bir eğitim usulü olarak literatüre girmiştir. Bu manada Özdağ'ın muhabbet anlayışı olarak kabul edebileceğimiz hubbîlik mesleğinin Mevlânâ (öl. 672-1273) ve Yûnus Emre (öl. 1270-1320) gibi aşk metodunu benimseyen sûfilerle benzeşen yönleri bulunmaktadır.¹⁷ Bununla beraber Özdağ, irşat yönteminin merkezine muhabbet ve aşkı değil; doğrudan Kur'ân'ı yerleştirmesi ve vahdet-i vücûdu benimsememesi yönleriyle onlardan ayrılmaktadır.¹⁸ Çünkü tasavvufta aşk metodunu kabul eden sûfiler, genel anlamda vahdet-i vücûd ehlidir.¹⁹

Hubbîliğin, kendilerini “Hubbiyye” olarak isimlendiren, gönlünde Allah sevgisi yerleşerek, kullukta ileri derecelere ulaşanların bütün yükümlülüklerden kurtulacağını öne süren ve bu yaklaşımlarıyla ibâhiyye çizgisine kayan ehl-i sünnet dışı anlayışla,²⁰ isim benzerliğinden öte hiçbir alakası bulunmamaktadır. Çünkü Özdağ, hayatı boyunca Kur'ân-sünnet esasları üzere yaşayan, ehl-i sünnet anlayışını vurgulayan ve şeriat çizgisinden taviz vermeyen bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹

Yazdığı eserler ve çalışmalarıyla hubbîliği bilinir bir eğitim metodu hâline getiren Musa Özdağ hakkında yapılan akademik bir çalışma henüz mevcut değildir. Bu sebeple çalışmada hubbîlik konusuna Musa Özdağ perspektifinden bakılarak Özdağ'ın konu hakkındaki yorum ve değerlendirmelerine yer verilmiş, hubbîlik mesleğine katkıları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

---

tamamlamıştır. Hakkında bk. Musa Özdağ, *Mehmet Feyzi Efendi'den Feyizler* (İstanbul: Pasifik Ofset, 2019); 1/21; Musa Özdağ, *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi ve Feyizlerden Damlalar* (Kastamonu: Kutlu Bilgi Yayınları, 2010), 121-122; Burhan Baltacı, “Şallıoğlu Mehmet Feyzi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010, 38/310; Naile Baltacı, *Mehmet Feyzi Efendi'nin Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015); Hamdi Özden-Cengiz Çuhadar, “Kastamonulu Âlim Mehmet Feyzi Efendi'nin Fikir Dünyasında Devlet-Vatan ve Millet Kavramları”, *II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu-Kastamonu'nun Manevi Mimarları*, ed. Cengiz Çuhadar vd. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2014), 133-145; Bilge Karadağ, *Mehmet Feyzi Efendi'nin Kur'ân'ı Yorumlama İlkeleri* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); İhsan Çapcıoğlu, “Sosyo-Kültürel Bütünleşmede Milli ve Manevi Değerlerin Rolü: Mehmet Feyzi Efendi Örneği”, *III. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu: Kastamonu'da İlmî Hayat ve Kastamonu Âlimleri*, ed. Ali Rafet Özkan (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2016), 515-521.

¹⁴ Özdağ, *Feyizler*, 1/268.

¹⁵ Özdağ, *Feyizler*, 1/268.

¹⁶ Mehmet Feyzi Şallıoğlu'nun hubbîlik hakkındaki görüşleri hakkında bk. Naile Baltacı, *Mehmet Feyzi Efendi'nin Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 285.

¹⁷ Özdağ, *Feyizler*, 1/153; *Feyizler*, 3/142.

¹⁸ Özdağ, *Feyizler*, 2/529-533.

¹⁹ Bk. Asuman Ünal Özcan, *Fahreddîn-i Irâkî'nin Lemaât Adlı Eserinin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2022); Hatice Aycan, “Yunus Emre'nin Şiirlerinde Vahdet-i Vücûd İnancı Bağlamında Evren, Yeryüzü ve İnsan İlişkisi”, *Aydın Türklük Bilgisi* 8/1 (Nisan 2022), 35-52; Ömer Yanmaz, *Mevlânâ ve Yûnus Emre'de Varlık Anlayışı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

²⁰ Bk. Mustafa Öz, “Hubbiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/266.

²¹ Musa Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar* (Konya: Damla Ofset, 2005), 300; *Feyizler*, 1/466; *Feyizler*, 3/139.

1.Hubbîlik Kavramı

Hûb kelimesi sözlükte muhabbet, buğzun zıttı, hasta deve, övgü, hayvanların suya kanması, kalbin içinde yer alan siyahlık, dişlerin beyazlığı, su kabarcıkları, küpe, buğday ve hububatların tohumu gibi anlamlara gelmektedir.²²

Tasavvufi anlamda hûb, muhabbetin kalpte saf hâle gelmesi ve kalbin sevilen haricindeki bütün bulanıklıklardan arınmasıdır. Allah'ın zâtını "Vedûd" ismiyle nitelemesi sebebiyle hûb, ilahi bir makam kabul edilmiş²³ ve aynı kelimeden türeyen "hubbîlik" sevgi, şevk ve aşka dayanan bir metodun adı olarak kullanılmıştır.²⁴

Hubbîlik, Mehmet Feyzi Şalhoğlu'nun İmâm-ı Rabbânî'nin (öl.1034-1624) talebeleriyle irtibatını حُبِّي اُرْتِبَاتِنَا (İrtibatımız muhabbete dayalıdır) ifadesinden²⁵ ilham alarak benimseyip, uyguladığı bir metottur.²⁶ Bununla beraber kaynaklarda İmâm-ı Rabbânî'nin hubbîlik adıyla uyguladığı özel bir usulden bahsedilmemektedir. Bu sebeple hubbîliğin, tasavvufi bir meslek olma yönüyle ilk olarak Mehmet Feyzi Şalhoğlu tarafından uygulandığını söylemek mümkündür. Nitekim Şalhoğlu, vefatından sonra kabir taşına yazdırılmasını murat ettiği "Burada yatan âdem, bir zaman hubbî idi. Bir zaman cübbî idi. Bir zaman sukûfî idi. Şimdi de türâbî oldu."²⁷ şeklindeki sözünde de bu usulü benimsediğini ifade etmiş gözükmektedir. Şalhoğlu sonrası hubbîlik, Musa Özdağ vasıtasıyla bilinir bir eğitim usulü hâlini almıştır.

2.Hubbîlik Metodunda Aşk

Aşk, sözlükte şiddetli sevgi, eşini çok seven kadın, âşık gibi görünmeye çalışmak,²⁸ sevgilinin kusurlarını göstermeyen hissi bir körlük, bir tür hastalık, çiçek dikim işiyle uğraşmak anlamlarına gelmektedir.²⁹ Aşk kelimesinin önce yeşerip sonra kuruyan sarmaşık türü bir bitki anlamına gelen "aşaka"dan geldiğini söyleyenler vardır. Bu manada aşk duygusu sarmaşık gibi âşığı sarmakta,³⁰ kesilen sarmaşığın kuruduğu gibi âşık da şiddetli sevgisi sebebiyle sararıp solmaktadır.³¹

Tasavvufî manada sevgi, kişiyi tamamen kuşatarak sevdiği haricindeki her şeye karşı kör ve sağır yaptığında, sevginin hakikati bedeninin bütün parçalarına ve ruha işlediğinde, kanın damarlarda aktığı gibi arakar eklemeleri titretip, ruh ve bedeni tamamen sardığında aşk hâlini almış olmaktadır.³²

Musa Özdağ hubbîliği, "sevgi, aşk ve şevke dayanan bir metot" olarak tarif etmiştir.³³ Bundan hareketle hubbîliğin aşkı da içeren bir usul olduğunu söylemek mümkündür. Özdağ'a göre aşk, sevginin acılı ve sancılı bir hâle gelmesi şeklinde ifade edilmiş; sevgi

²² Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Abdülhamîd Hendâvî (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, 2003), 1/277-278; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihah tâcü'l-luga*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beirut: Dârü'l-İlmi'l-Melâyin, 1990), 1/105-106; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3/7-12.

²³ Refik Acem, *Mevsûatü mustalihâti't-tasavvufi'l-İslâmî* (Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1999), 274-275.

²⁴ Özdağ, *Feyizler*, 1/151.

²⁵ İmâm-ı Rabbânî, *Mektubât* (İstanbul: İhlas Vakfı Yayınları, 2002), 1/441.

²⁶ Özdağ, *Feyizler*, 1/153.

²⁷ Özdağ, *Feyizler Sultani Mehmet Feyzi Efendi ve Feyizlerden Damlalar*, 120; *Feyizler*, 1/151.

²⁸ Cevherî, *es-Sihah*, 4/1525.

²⁹ Firuzâbâdî, *el-Kâmusü'l-muhîd*, 909.

³⁰ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 203.

³¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9/224.

³² Suâd el-Hakim, *Mu'cemu's-süfiyye* (Beirut: Müessesetü'l-Câmiiyyeti'l-Dirasât, 1981), 302-303.

³³ Özdağ, *Feyizler*, 1/151.

ve aşk arasındaki fark çekilen acı ve sancılarda kendini göstermiştir. Bu âlemde acı ve sancı taşımayan bir sevginin aşk olmasının mümkün olmadığını dile getiren Özdağ; aşkı güle, acıları ise onun dikenine benzetmiştir.³⁴ Ayrıca aşkın yanan ve yakan bir sevgi olduğuna dikkat çeken Özdağ,³⁵ aşk ateşi ile cehennem ateşini kıyaslamıştır. Bu manada aşk ateşinin yapıcı, onarıcı, öldürmeyip onduran yüceltici bir nur olduğunu; cehennem ateşinin ise yakan, yıkan ve kahreden bir yapıda bulunduğunu ifade etmiştir.³⁶

Aşk ateşinin kişiyi olgunlaştırma gücüne parmak basan Musa Özdağ, aşkın insanı kıvrılmış bir hurma dalına döndürerek, onun beşeri özelliklerini ilahi niteliklere çevirdiğini dile getirmiştir. Böylece kömüre dönüşen elmaslar misali insanı özellikler ilahi niteliklerin içerisinde eriyip kaybolmakta;³⁷ masivanın ortadan kalkmasıyla sadece aşk madeni ve muhabbet iksiri baki kalmaktadır.³⁸ Aşkı bilmeyip onun ateşiyle yanmamayı en büyük eksiklik, kabalık ve hamlık olarak değerlendiren Özdağ,³⁹ kâinatın aşk için yaratıldığı anlayışını kabul etmektedir.⁴⁰

Aşk, varlıklar içerisinde sadece insana has bir duygudur.⁴¹ Melekler dahi sevgi ve muhabbet üzere yaratılmış olmalarına rağmen yapılarındaki itidal sebebiyle aşkla muttasıf olamamışlardır.⁴² Bundan hareketle Özdağ'a göre aşk, insanı basit bir organizma olmaktan kurtarıp diğer varlıklardan üstün hâle getiren kıymetli bir erdemdir.⁴³ Yeni oluşumların ve kâinattaki hareketin temeli olan aşk,⁴⁴ dört unsur içerisinde yer alan ateş kürenin dünyayı kuşattığı gibi⁴⁵ bütün sistemleri kuşatmıştır.⁴⁶ Fakat bütün sistemlere nüfuz etmesine ve her şeyin aslı olmasına rağmen aşkı gerçek anlamda anlatabilmek mümkün değildir.⁴⁷ Çünkü zaman ve zemin tanımayan, mutlakiyet sırrına sahip kılınmış kutlu bir cevher olan aşk,⁴⁸ Allah'a ait bir sırdır.⁴⁹

Özdağ'a göre gönülde aşk ateşinin yanabilmesi için Allah'ın veli kullarına ihtiyaç vardır. Aşk ateşinin kutsi körükleri ve aşk çerağı olan bu kimseler, aşktan nasibi olanları bularak onların gönüllerindeki ateşi tutuşturmakta;⁵⁰ sohbet ve nazarlarıyla aşk tenceresini kaynatmaktadır.⁵¹ Özdağ'ın hubbîlik mesleği içerisinde değerlendirdiği Şems-i Tebrîzî (öl. 645-1247?)⁵² bunun en güzel örneğidir. Bu manada Özdağ, hocasıyla arasındaki manevi yakınlığı Şems-i Tebrîzî ile Mevlânâ arasındaki yakınlığa benzetmektedir.⁵³

³⁴ Özdağ, *Duygular ve Düşünceler* (Konya: Damla Ofset, 2005), 11.

³⁵ Özdağ, *Duygular ve Düşünceler*, 11.

³⁶ Özdağ, *Feyizler*, 2/40-541.

³⁷ Özdağ, *Feyizler*, 2/573.

³⁸ Özdağ, *Feyizler*, 2/575.

³⁹ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 243.

⁴⁰ Özdağ, *Feyizler*, 2, 541.

⁴¹ Abdülbâri en-Nedvî, *Tasavvuf ve Hayat*, ter. Mustafa Ateş (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1996), 187.

⁴² Mehmet Ali Aynî, *Türk Azizleri I İsmail Hakkı* (İstanbul: Mârifet Basımevi, 1944), 197.

⁴³ Özdağ, *Feyizler*, 2/590.

⁴⁴ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 177-178.

⁴⁵ Özdağ, *Feyizler*, 2/599.

⁴⁶ Özdağ, *Feyizler*, 2/544.

⁴⁷ Özdağ, *Feyizler*, 2/544-545.

⁴⁸ Özdağ, *Duygular ve Düşünceler*, 19.

⁴⁹ Özdağ, *Feyizler*, 2/544-545.

⁵⁰ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 243.

⁵¹ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 198.

⁵² Özdağ, *Feyizler*, 1/153 (5 numaralı dipnot).

⁵³ Özdağ, *Feyizler*, 3/142.

Musa Özdağ, aşk ve şehvet arasındaki farklara dikkat çekerek günümüzde insanların sınır tanımayan nefsâni arzularına aşk adını vermelerini eleştirmektedir. Ona göre Allah'ın Vedûd isminden kaynağını alan mübarek bir duygu olan aşkın şehvetle karıştırılması son derece yanlıştır. Bu manada aşk, ruhani ve rahmani özellikler taşıırken,⁵⁴ şehvet tamamen dünya ve içindekilere yönelik arzuları ifade etmektedir.⁵⁵

3.Hubbîliğin Menşei

3.1.Allah'ın Tanınma İradesi ve Sevgisi

Yaratılış meselesi, günümüzde birçok ilim alanında araştırılan ve hâlâ gizemini koruyan en önemli konulardan biridir. İnsanoğlu ilk dönemlerden itibaren dünyaya nereden, niçin geldiğini ve nereye gideceğini sorgulamıştır. İslam tarihinde mebd ve meâd meselesi şeklinde ele alınan yaratılış konusuyla ilgili⁵⁶ kadim sorulara Hz. Peygamber (as) de muhatap olmuş, “(Her şeyden önce) olan neydi?” diye soran ashabına “Allah vardı, O’ndan önce (veya O’nunla beraber) hiçbir şey yoktu. Arşı da su üzerinde olup her şey kitaba kaydolmuştu.”⁵⁷ şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca Allah'ın varlıkları yaratmadan önce “Altında ve üstünde hava bulunmayan bir *amâda* yer aldığı şeklindeki hadislerden”⁵⁸ hareketle tasavvufta ontolojik bağlamda amâ kavramına büyük önem verilmiştir. İnce ve latif bulut anlamına gelen *amânun*⁵⁹ ahadiyyet mertebesine işaret ettiğini kabul eden sûfiler olduğu gibi,⁶⁰ onu vücûdun ilk taayyünü,⁶¹esma ve sıfatın kaynağı olan⁶² vâhidîyyet (rububîyyet) makamı olarak değerlendirenler de olmuştur.⁶³

Tasavvuf kaynaklarında sıkça yer verilen, “Ben gizli bir hazine idim. Tanınmayı sevdim ve tanınmak için varlıkları yarattım.”⁶⁴ rivâyetinde ifade edildiği gibi ahadiyyet mertebesinde, saklı hazine misali mutlak bilinmezlik içerisinde olan Zât,⁶⁵ bilinmeye ülfet etmiş,⁶⁶ her güzelliğin görünme, tanınma ve güzelliğini gösterme arzusu duyduğu gibi bilinip, tanınmak istemiştir.⁶⁷

Tasavvufta genel manada kabul gören bu anlayış Musa Özdağ tarafından da benimsenerek Allah'ın tanınma iradesi ve sevgisi hubbîliğin temel kaynağı olarak ifade edilmiştir.⁶⁸ Özdağ'a göre de Allah kâinatı ve özellikle insanı kendisini bilmeleri, bildirmeleri, sevmeleri, sevdirmeleri, saymaları ve saydırmaları için yaratmış; onu en güzel ve mükemmel duyu ve duygularla donatmıştır. Yerleri, gökleri ve bütün varlıkları insan için yaratan Allah, ona cemâl ve celâl sıfatlarının mukaddes taçlarını giydirerek kendini insana bildirmiştir. Lütuf ve nimetleriyle kendisini insana sevdiren Allah, kutlu

⁵⁴ Özdağ, *Feyizler*, 2/589.

⁵⁵ Özdağ, *Feyizler*, 2/592.

⁵⁶ Seyyid Ahmet Arvasi, *Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz* (İstanbul: Bilgeoğuz, 2015), 22.

⁵⁷ Buhârî, “Tevhid”, 22; “Bed’ü'l-halk”, 1.

⁵⁸ Tirmizî, “Tefsir-i Sure”, 12; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13.

⁵⁹ Abdürrezzâk Kâşânî, *Mu'cemu istilâhâtî's-sûfiyye* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1992), 49; Ahmet Avni Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı (İstanbul: MÜİF Yayınları, 2005), 1/45.

⁶⁰ Abdülkerim el-Cilî, *Merâtibu'l-vücûd* (Kahire: Dâru't-Tabâatu'l-Muhammedîyye, ts), 13.

⁶¹ Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 1/46.

⁶² Kâşânî, *Mu'cemu istilâhâtî's-sûfiyye*, 49.

⁶³ Cilî, *Merâtibu'l-vücûd*, 13; Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 1/46.

⁶⁴ Aclunî, *Keşfü'l-hafa*, 2/121.

⁶⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Kenz-i Mahfi*, sad. Abdülkadir Akççek (İstanbul: Rahmet Yayınları, 1967), 22; Cilî, *Merâtibu'l-vücûd*, 13.

⁶⁶ Cilî, *Merâtibu'l-vücûd*, 14.

⁶⁷ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye* (Beyrut: Dâru'l-lhyâi'l-Türâsî'l-Arabî, ts), 1/81.

⁶⁸ Özdağ, *Feyizler*, 1/152.

gayreti gereği insanın sadece kendisine yönelip ancak kendisinden yardım dilemesini istemiştir.⁶⁹

3.2.Resûlullah'ın Habîbullah Oluşu

Allah, her peygamberi değişik bir özelliği ile kulları arasından seçerek, genel olarak onlarla muamelesini bu özellik doğrultusunda gerçekleştirmiştir. Bu manada Hz. Âdem "Safiyullah", Hz. Nûh "Neciyyullah", Hz. İbrâhim "Halîlullah", Hz. Mûsâ "Kelîmullah" şeklinde nitelenirken, Peygamberimiz (as) ise "Habîbullah" olarak vasfedilmiştir.⁷⁰ Bu sebeple Allah'ın Peygamberimiz ve onun ümmetine yaklaşımı daha ziyade sevgi merkezli olmuş; Hz. Peygamber'in "Habîbullah" oluşu hubbîliğin dayandığı temel kaynaklar arasında kabul edilmiştir.⁷¹

Allah'ın, âlemlere rahmet kıldığı en seçkin kuluna muhabbeti vesilesiyle kâinatı yarattığını ifade eden Özdağ,⁷² ona cennetin zirvesinde yer alan Makâm-ı Mahmûd⁷³ ve Vesîle'nin verilmesini de habîbullah olmasıyla ilişkilendirmektedir.⁷⁴ Bununla beraber hâlık-mahlûk, vacip-mümkün ayrımını daima göz önünde bulundurmaktadır.⁷⁵ Bu manada Allah'a en yüksek yakınlık makamı, ilahi huzura kabul, ilahi ihsan ve ikramlara mazhariyeti ifade eden mi'râcda⁷⁶ vuku bulan kul-rab yakınlığını karışma olmayan bir kavuşma olarak tarif eden Özdağ, bu durumu farklı özelliklerdeki iki denizin birbirine kavuştukları hâlde karışmalarını misaliyle anlatmaktadır. Ona göre Hz. Peygamber mi'râcda Allah ile görüşüp buluşmuş, O'na kavuşmuş ama asla Allah ile karışmamıştır.⁷⁷ Bu yaklaşımıyla Özdağ'ın usulünde, İmâm-ı Rabbânî çizgisinde itidalli bir tavır⁷⁸ sergilediği anlaşılmaktadır.

3.3.Sadıklarla Birlikteliğin Emredilmesi

Sözlükte yalanın zıddı, doğru söz, salihlik, şiddet, muhabbet, sadaka, kadının mehri, tasdik etmek, gibi anlamlara gelen *sıdk*⁷⁹ kelimesinden türeyen "sâdık" sözcüğü "sözünde doğru olan kimse" demektir.⁸⁰

⁶⁹ Özdağ, *Feyizler*, 2/264; 3/363.

⁷⁰ Peygamber (as)'ın ashabından bazı kimseler, kendisini beklemek üzere oturmuşlardı. Hz. Peygamber onlara yaklaşınca konuştuklarını duydu. Bazıları şöyle diyordu: "Şaşılacak şey doğrusu Allah yaratıklarından birini, İbrâhim'i dost edinmiştir. Diğerleri ise Mûsâ'nın Allah'la konuşması daha hayret verici bir şeydir. Allah onunla apaçık konuşmuştur. Diğer bir kısmı ise İsâ Allah'ın kelimesi ve ruhudur. Bazıları da Âdem, babasız şekilde yaratılmış, seçkin insandır dediler." Hz. Peygamber onların yanına geldi. Selam verip, şöyle buyurdu. "Konuşmalarınızı ve hayret ettiğiniz şeyleri dinledim. İbrâhim Allah'ın dostu olup, o bir gerçektir. Mûsâ da Allah'ın konuştuğu seçkin bir kimsedir. Bu da doğrudur. İsâ da Allah'ın ruhu ve kelimesidir. Bu da gerçektir. Âdem'i Allah seçmiştir. Bu da bir gerçektir. Dikkat ediniz Allah'ın sevgilisi benim. Övünme yok. Kıyamet günü hamd sancağını taşıyacak olan benim övünmek yok." (Tirmizî, "Menakıb", 1; Dârimî, "Mukaddime", 8)

⁷¹ Özdağ, *Feyizler*, 1/151-152.

⁷² Özdağ, *Feyizler*, 3/342-363.

⁷³ Kıyamet günü sorgulama öncesinde uzun bekleyiş sebebiyle bütün insanların sıkıntıda bulunduğu sırada Resûl-i Ekrem'e ilâhi rahmetin tecelli etmesi yolunda niyazda bulunması izin ve yetkisini ifade eder. Bk. İlyas Üzümlü, "Makâm-ı Mahmûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/413.

⁷⁴ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 305-306.

⁷⁵ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 261.

⁷⁶ M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 16.

⁷⁷ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 261.

⁷⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/7-8.

⁷⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmüsü'l-muhît*, 900; Ebu'l-Hüseyn Zekeriyâ Lugavî, *Mücmeli'l-luga* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 553.

⁸⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, 366; Mustafa Çağrıç, "Sıdk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/98.

Hız. Peygamber sıdk konusunda “Sıdka sarılınız. Şüphesiz sıdk, sahibini hayra ulaştırır.”⁸¹ buyurmuştur. Tasavvufta en hayırlı hasletlerden kabul edilen sıdk,⁸² özün söze uygun olması şeklinde tarif edilmiş;⁸³ sâdıkların doğruluğun gücüyle bütün emellerine ulaşacakları vurgulanmıştır.⁸⁴

“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun!”⁸⁵ meâlindeki âyette ifade edildiği gibi sadıklarla beraberlik hubbîliğin temel esaslarından. Bu manada Musa Özdağ, Allah’ı hatırlatan kimselerle beraberliği tavsiye etmiş⁸⁶ ve onların sohbetlerinin kalbin derinliklerine işleyeceğini ifade etmiştir.⁸⁷ Bunun için Allah’ı sevdiren ve kişiye yakîni iman kazandıran kimselerle beraberlik sağlanmalıdır.⁸⁸ Çünkü sadıklarla beraberlik, gerçekte Allah’la beraberlik anlamına gelmektedir. Sıcakta bunalan kişinin gölgeyi sevmesi, gerçekte ağacı sevmek anlamına geldiği gibi, Allah’ın sadık kulları olan peygamber, âlim ve salihleri sevmek de Allah’ı sevmek kategorisi içerisinde ele alınmıştır.⁸⁹

Bununla beraber dünyada her zaman sadıklarla maddi anlamda beraber olma imkânı yoktur. Dünya şartları içerisinde maddi ayrılıklardan etkilenmemek için manevi yön geliştirilerek hubbîlik anlayışının temeli olan muhabbet yoluyla sadıklarla birliklik sağlanmalıdır.⁹⁰ Musa Özdağ’a göre zaman ve mekân ötesi bu birlikliğin oluşabilmesi için gönülden samimi yöneliş ve hayal gücü melekesinin beraberce hareket etmeleri gerekir.⁹¹ Çünkü biri arşta diğeri ferşte de olsa, iki seven arasında gizli bir bağ vardır.⁹² Böylece hubbîlik usulüyle Kur’ân’ın tavsiyesi doğrultusunda adımı ve çizgisi sağlam olan Allah’ın sarsılmaz kulları sadıklarla manen sürekli beraberlik sağlanmış olmaktadır.⁹³

3.4. İmâm-ı Rabbânî’nin Sözünde Hubbîlik

Hubbîlik anlayışının temellerinden bir tanesini de İmâm-ı Rabbânî’nin *Mektûbât*’ında yer alan şu ifadeler oluşturmaktadır: “Bilesin ki bizim irtibatımız muhabbete dayalıdır. Nisbetimiz ise akis ve boyalama yoluyla. (Bu konuda mesafe açısından) uzaklık ve yakınlık farkı yoktur. (Ancak maksada ermede) çabukluk ve yavaşlık olabilir. (Bütün bunların oluşumu ise) muhabbet ipinin kopmaması, hasret ateşinin soğumaması şartıyladır.”⁹⁴

Bu ifadeler Mehmet Feyzi Şallıoğlu’nun Musa Özdağ’a yazdığı mektup içerisinde yer almış⁹⁵ ve hubbîlik metodunun içeriğini büyük ölçüde şekillendirmiştir. Şallıoğlu, *Mektûbât*’ta geçen *فَإِنَّ أَرْتِبَاتِنَا حُبِّي* (İrtibatımız sevgiye dayalıdır) ibaresinden yola çıkarak

⁸¹ Buhârî, “Edeb”, 69; Müslim, “Birr”, 103-105.

⁸² Kâşânî, *Mû’cemu istulâhâtî’s-sûfiyye*, 156.

⁸³ Kuşeyrî, *Risâle*, 366.

⁸⁴ Şehâbeddin es-Sühreverdî, *Avârifü’l-ma’ârif*, thk. Abdülhalim Mahmûd (Kahire: Dâri’l-Ma’ârif, 2000), 2/329.

⁸⁵ et-Tevbe 9/119.

⁸⁶ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 65.

⁸⁷ Özdağ, *Feyizler*, 1/346.

⁸⁸ Özdağ, *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi*, 251.

⁸⁹ Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saadet*, ter. Ali Arslan (İstanbul: Merve Yayın Dağıtım, 1996), 686.

⁹⁰ Özdağ, *Feyizler*, 1/153.

⁹¹ Özdağ, *Feyizler*, 3/688.

⁹² Özdağ, *Duygular ve Düşünceler*, 175.

⁹³ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 103.

⁹⁴ *فَإِنَّ أَرْتِبَاتِنَا حُبِّي وَنَسْبَتِنَا ائِمَّكَامِيَّةٌ وَائِمَّكَامِيَّةٌ لَاتَتَفَاوَتْ بِالْقُرْبِ وَالْبُعْدِ اِلَّا بِحَسَبِ السَّرْعَةِ وَالْجِدَّةِ بِشَرَطِ اَنْ لَا يَنْقَطِعَ حَيْثُ الْمُحِبَّةُ بَلْ يَقْوَى يَوْمًا فَيَوْمًا وَيَشْرَطُ اَنْ*

⁹⁵ Özdağ, *Feyizler*, 1/441.

⁹⁶ Özdağ, *Feyizler*, 1/18.

tesis etmiş olduğu sevgi temelli tasavvufi mesleğe “hubbîlik” adını vermiştir.⁹⁶ Hayat safhalarını anlatırken “Bir zamanlar hubbî idik”⁹⁷ diyerek meşrep olarak hubbîlik metodunu benimsediğini ifade eden Şallıoğlu, aynı zamanda hubbîliğin zor ve sıkıntılı bir meslek olduğunu dile getirerek⁹⁸ bu metodun banisi olduğunu ortaya koymuştur.

4.Hubbîliğin Amacı

Hubbîlik, sevgi ve muhabbet yoluyla Allah’a ulaştırmayı hedefleyen ruhani bir eğitim metodudur. Allah dostları bu metotla kabiliyetli olanları seçip, onların ruhunu ilahi aşk ve şevkle arındırarak Allah’a vasıl etmeye gayret ederler.⁹⁹ Tesir gücünün yüksek olması ve kısa sürede hedefe ulaştırması sebebiyle Musa Özdağ’ın sohbetlerinin temel çatısını hubbîlik metodu oluşturur.¹⁰⁰

“İman edenler ise Allah’ı daha çok severler.”¹⁰¹ âyetinden hareketle gerçek imanla muhabbet arasında büyük bir alaka olduğunu ifade eden Özdağ, imanın temelinde sevginin bulunduğunu, sevmeyenin iman edemeyeceğini vurgular.¹⁰² Çünkü sadece kitabi bilgilere dayanan bir iman anlayışı vecd ve heyecandan yoksun, son derece kuru bir mahiyet arz eder. Böyle bir dindarlık şuur ve manevi zevkten uzaktır ve mekanik bir hâl almıştır. Dine ruh ve revnak verecek şey sevgi ve aşktır. Bu bağlamda Hz. Peygamber “Allah ve resûlünü her şeyden çok sevmeyi, imanın tadını bulmak” olarak ifade eder.¹⁰³

Yûnus ve Mevlânâ düşünce sisteminde karşımıza çıkan din ve dini ibadetleri gönülden, samimi duyuş ve düşünüşle birlikte anlama ve yerine getirme; insanlığa doğrulukla ve sevgi ile kucak açma, kendi benliğini aşarak herkese hoş görü, tatlı söz ve güler yüzle muamele etme, ibadetlerinden günlük hayatına kadar şekilci olmaktan ziyade, gönülden yapıcı olma anlayışı,¹⁰⁴ hubbîlikte de uygulanarak, sevgi yoluyla hakiki imana ve ilâhi rızaya ulaşmak hedeflenmiştir.¹⁰⁵

Hayatı, gerçek sevgi ve sevgiliye ulaşma çabası olarak yorumlayan Özdağ’a göre¹⁰⁶ dünya lezzetleriyle oyalanarak sevgiden mahrum yaşamak acıların en büyüğüdür.¹⁰⁷ Çünkü kâinattaki bütün müspet oluşumların temelinde sevgi yer almaktadır.¹⁰⁸ Varlıkların yüzü sevgi sayesinde gülmekte ve âlem sevginin gücüyle bir matemhaneye dönüşmekten korunmaktadır.¹⁰⁹ Bununla beraber muazzam bir güç olan sevgi kendi iklimine gireni kâinatta bir sevgi sultanı hâline getirmektedir.¹¹⁰ Dolayısıyla hubbîlik sevgiyi hâkim kılarak daha insani ve yaşanabilir bir dünya tesis etmeyi hedeflemektedir.¹¹¹

⁹⁶ Özdağ, *Feyizler*, 1/153.

⁹⁷ Özdağ, *Feyizler*, 1/151.

⁹⁸ Özdağ, *Feyizler*, 1/171.

⁹⁹ Özdağ, *Feyizler*, 1/154.

¹⁰⁰ Özdağ, *Feyizler*, 1/155.

¹⁰¹ el-Bakara 2/165.

¹⁰² Musa Özdağ, *Erenin Son Devresi* (Ankara: Altınordu Yayınları, 2018), 1/410.

¹⁰³ Buhari, “İman”, 9; Müslim, “İman”, 69.

¹⁰⁴ Önder Cöçğün, *Dünden Bugüne Yûnus Emre* (Ankara: AKM Kültür Merkezi Yayını, 1995), 80.

¹⁰⁵ Özdağ, *Erenin Son Devresi*, 1/410; *Feyizler*, 1/154.

¹⁰⁶ Özdağ, *Feyizler*, 3/226.

¹⁰⁷ Özdağ, *Feyizler*, 3/226.

¹⁰⁸ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 178.

¹⁰⁹ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 177-178.

¹¹⁰ Özdağ, *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi*, 101.

¹¹¹ Özdağ, *Feyizler*, 3/226.

Tasavvufta, hakikatin özünü hakikatle aslı üzere ihata etmek,¹¹² esmâ ve sıfat hakikatlerinin bilinmezlik hicaplarının ortadan kalkması şeklinde ifade edilen mârifetullah¹¹³ ulaşma noktasında sevginin rolüne dikkat çeken Özdağ'a göre ilim ve mârifetin özü Allah ve resûl aşkıdır.¹¹⁴ Dolayısıyla Allah'ı hakkıyla bilebilmenin yolu aşk ve muhabbetten geçmekte; bununla beraber aşk ve sevgi kişinin hamlık ve kabalığını gidererek¹¹⁵ ilahi kanatlarıyla onu dünya zindanından kurtarmaktadır.¹¹⁶

5.Hubbîlik Metodunun Esasları

Her meslek ve metodun kendine has esasları olduğu gibi hubbîlik anlayışında da riayet edilmesi gereken bazı esaslar yer almaktadır. Bu esaslara uygun hareket edilerek hedefe ulaşılması amaçlanmaktadır.

5.1.Sevgiyi Gizlemek ve Korumak

Hubbîlik anlayışının temeli olan sevgi, korunması gereken kıymetli bir cevher kabul edilmektedir.¹¹⁷ Bu sebeple sevginin sürekli geliştirilip yüceltilmesi gerekir. Bunun için sevgide kuşkuya düşülmemelidir; muhabbet, küllenmiş bir ateş gibi söndürülmemelidir. Bu hâlde gelen sevgiyi, cazibesini kaybeden sonbahar ağaçlarına benzeten Musa Özdağ, bu şekilde muhabbetin zayi edildiğini vurgulamaktadır.¹¹⁸ Ayrıca bütün yüce duyguların düşmanı olan insan ve cin şeytanlarının sevginin de düşmanı olduğunu, bu sebeple de muhabbetin onların şerrinden korunması gerektiğini ifade etmektedir.¹¹⁹

Özdağ, özellikle sevginin şiddetli hâli olan aşkın gizlenmesi noktasında tavsiyelerde bulunmuş, aşkın erdemli ve değerli bir duygu olmasına rağmen kendisiyle hemhâl olamayanlar tarafından yadırganıp eleştirilebileceğini ifade etmiştir.¹²⁰ Bu tarz eleştiriler üns, şevk ve sevgiyi teşbihe sebebiyet vermesi sebebiyle Allah hakkında kullanmayı uygun bulmayan bazı zahir âlimleri tarafından dile getirilmiştir. Gazzâli (öl. 505/1111) bu grubu cevizin özünden habersiz, sadece kabuğuna ulaşmış, ondan yağ çıkarılabileceğini inkâr edenlere benzetirken,¹²¹ sûfiler içerisinde de Allah'ı hudutsuz bir duygu olan aşkla nitelemeyi uygun bulmayanlar olmuştur.¹²² Bu manada tasavvuf ehli aşk ve muhabbet kavramlarının Allah ile kul arasındaki ilişkiyi anlatmak için kullanılabilmesinin doğruluğunu uzun bir dönem tartışmıştır.¹²³ Özellikle yaratılan arasındaki alanın "aşk" kavramıyla açıklanmasına yönelik önemli itirazlar yapılmıştır.¹²⁴

¹¹² Kâşânî, *Mû'cemu ıstîlâhâtî's-sûfiyye*, 363.

¹¹³ Eymen Hamdi, *Kâmusü'l-mustalihâtî's-sûfiyye* (Kahire: Dâru Kuba, 2000), 88.

¹¹⁴ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 275.

¹¹⁵ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 243.

¹¹⁶ Özdağ, *Duygular ve Düşünceler*, 11.

¹¹⁷ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 150-151.

¹¹⁸ Özdağ, *Duygular ve Düşünceler*, 19.

¹¹⁹ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 151.

¹²⁰ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 328.

¹²¹ Muhammed Gazzâli, *Muhabbet, Şevk, Üns ve Rızâ* (Kahire: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1961), 92.

¹²² Kuşeyrî, *Risâle*, 522; Annemarie Schimmel, *İslam'ın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012), 308-309.

¹²³ Sayılan mahzurlarına rağmen tasavvuf tarihinde aşk ve muhabbet konulu eserlerin tesir gücü muazzam seviyelere ulaşmıştır. Bu durum muhabbet ve aşkın inkâr edilemez gücünü ortaya koyarken; Özdağ, aşkı durdurulması mümkün olmayan bir küheylana benzetmiştir. Bu sebeple aşkın, ahlâk ve edeple gemlenmesi gerektiğini vurgulayan Özdağ, dini ölçülere uymayan sevgilerde hiçbir hayır olmayacağını belirtmiştir. Bu yaklaşımıyla sevgi ve aşk konularında itidalli bir yaklaşım sergilenmesi gerektiğini savunmuştur. Bk. Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 319; Özdağ, *Duygular ve Düşünceler*, 18.

¹²⁴ Schimmel, *İslam'ın Mistik Boyutları*, 153.

Tasavvuf ehli, sevgi ve aşkla ilgili sırların ehil olmayanlara duyurulmaması konusunda da hassas davranmışlardır.¹²⁵ Bu gizliliğin korunması ve dini ölçülere riayet noktasında önemli belirleyicilerden bir tanesi de iffettir.¹²⁶ Bu manada aşkta iffetin değerli bir özellik olduğunu ifade eden Özdağ, gerçek âşıkların aşklarını gizleme ve dertlerini ifşa etmeme noktasında iffet abidesi olduklarını dile getirmektedir. Ona göre bazen çektikleri aşk acıları âşıkların ölümlerine sebep olabilmekte,¹²⁷ bu durumda âşıklar Hz. Peygamber'in şehâdet hadisîyle müjdelenmektedirler.¹²⁸

Tasavvuf anlayışında sevgi ve aşkın gizlenme sebeplerinden bir tanesi de bu duyguların bünyede manevi sarhoşluğa¹²⁹ ve dengesizliğe yol açmalarıdır.¹³⁰ Sûfiler bu yönüyle aşk ve şarabı birbirlerine benzetirlerken, âşığın bütün vücuduna sirayet eden aşk şarabının zâhiri şarap misali dışarı çıkmaya çalıştığını vurgulamışlardır.¹³¹ Aynı gerçeği Musa Özdağ, aşırı sevgi en büyük uyuşturucudur şeklinde ifade ederken¹³² Mehmet Feyzi Şallıoğlu aşkın bir tür delilik olduğunu dile getirmiştir. İlim ehlinin aşkını açığa vurarak adını deliye çıkarmasının ilme ihanet olacağını vurgulayan Şallıoğlu, aşkı gizlemenin ve itidalin en selametli yol olduğunu belirtmiştir.¹³³ Bu nedenle ilim ve irşat faaliyetlerine büyük değer veren hubbîlik anlayışında ilme verilen değer ve onun zayi edilmemesi amacıyla aşkın gizlenmesi tavsiye edilmiştir.

5.2. Sevginin Öncelikle Büyükten Küçüğe Doğru Sirayeti

"Allah onları, onlar da Allah'ı severler."¹³⁴ meâlindeki âyeti kendilerine delil kabul eden tasavvuf ehli, muhabbetin öncelikle Hakk'tan zuhur ettiği görüşünü kabul etmişlerdir.¹³⁵ Aynı anlayıştan hareketle Musa Özdağ da kendi zatını kullarına ilk olarak tanıtıp, sevdirenin Allah (cc) olduğu; aksi takdirde kimsenin Allah'ı tanımaya ve sevmeye imkân bulamayacağı görüşünü benimsemiştir.¹³⁶

Bu sebeple hubbîlik metodunda sevginin ilk kaynağını manevi açıdan büyük olan, oluşturmaktadır. Sevgiyle dolu olan büyük, bu hususta zayıf ama kabiliyetli olan küçüğe gönül yönelişinde bulunarak kapasitesine göre ona muhabbet aktarmaktadır. Daha sonra küçüğün kalbinde büyüğe karşı gelişen muhabbet, güçlendirilerek gerçek sahibi olan Allah'a yönlendirilmektedir. Bu şekilde Allah için sevmeye anlayışıyla hareket edilen hubbîlik yoluyla Allah'ın rahmeti hedeflenmektedir.¹³⁷

¹²⁵ Mehmet Demirci, *Yûnus Emre'de İlahi Aşk ve İnsan Sevgisi* (İstanbul: Kent Basımevi, 1991), 69.

¹²⁶ İffet kavramının semantik tahlili için bk. Nazife Vildan Güloğlu, "Kur'an'da İffet Kavramı: Semantik Bir Araştırma", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 10 (Ekim 2022), 123-137.

¹²⁷ Özdağ, *Feyizler*, 3/157.

¹²⁸ Özdağ, *Feyizler*, 3/158. "Kim âşık olur, aşkını gizler ve iffet göstererek (sonunda) ölürse, kuşkusuz o, şehit olarak ölmüştür." Bk. Celâleddin Suyûtî, *el-Câmiu's-sagîr fi ehâdisi'l-beşîri'n-nezir* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 534.

¹²⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, 526; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Otto, 2014), 452.

¹³⁰ Bursevî, *Rûhu'l- beyân*, 4/245.

¹³¹ İsmail Ankaravî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi (İbnü'l-Fârız'ın Kâside-i Tâiyyesi ve Şerhi)*, haz. Mehmet Demirci (İstanbul: Vefa Yayınları, 2007), 50-51.

¹³² Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 207.

¹³³ Özdağ, *Feyizler*, 2/547-548.

¹³⁴ el-Mâide 5/54.

¹³⁵ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 207.

¹³⁶ Özdağ, *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi*, 132.

¹³⁷ Özdağ, *Feyizler*, 1/154.

5.3.Mecâzi Sevgiyi Hakiki Sevgiye Çevirmek

Tasavvuf anlayışında sevgi ve aşk, hakiki ve mecâzi olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Beşeri özellikler taşıyan sevgiye mecâzi ya da maddi sevgi, Allah'a karşı duyulan sevgiye ise hakiki sevgi adı verilmiştir.¹³⁸ Sevgi ve aşka büyük değer veren tasavvuf ehli, Allah'ı gerçek anlamda bilebilmenin yolunun aşktan geçtiğini kabul etmektedirler.¹³⁹ Bu manada Allah aşkına ulaşmanın yolu bazen mecâzi aşktan geçtiği için mecâzi aşk, hakiki aşkın köprüsü olarak değerlendirilmiştir¹⁴⁰ ve iffetle hareket edildiğinde mecâzi sevginin hakikate dönüşebileceği ifade edilmiştir.¹⁴¹ Bununla beraber beşeri özellikte olmasına rağmen temizliği ve saflığı dolayısıyla tasavvufta platonik aşka büyük değer verilmiştir.¹⁴² Çünkü aşk mecâzi dahi olsa kalpte büyük bir rikkat ve yangına sebebiyet vermekte ve halkla olan bütün ilgileri kesmektedir. Bu yolla kalp kolayca tasfiye edilip arındığı için Allah'a bağlanma kolay olmaktadır.¹⁴³ Bu sebeple tasavvuf ehli mecâzi sevgiyi söndürme yoluna gitmeyerek onu Hakk'a yönlendirmişlerdir.¹⁴⁴ Bu bağlamda tasavvuf büyüklerinin, manevi terbiyesini üstlenecekleri kişiyi kalbi kırık ve yanık olan âşıklar arasından seçmeye özen gösterdiklerini ifade eden Özdağ, aşk acısının kalpteki dünyevi tutkuları yok etmesi nedeniyle kısa sürede Allah'a vuslatın gerçekleşebileceğini vurgulamıştır.¹⁴⁵ Bir mecâzi sevginin hakikate dönüşümünü ise şu şekilde ifade etmiştir: "Mecnun'un mevlâdan nasibi vardı. Gayretullah tecelli etti ve ondaki nasip canlanmaya başladı. O tecelli yüz gösterdikçe Leyla şeffaflaştı. Sonra Mecnun onun bir gölge olduğunu gördü ve asla yöneldi."¹⁴⁶

Aynı bilinçle hareket eden hubbîlik anlayışında da mecâzi sevgi, nihayetinde gerçek sahibi olan Allah'a yönlendirilmekte, böylece Allah'ın sayısız tecelli ve rahmetine mazhar olunmaktadır.¹⁴⁷ Bu manada âşığın gerçek hedefinin Allah olduğuna dikkat çeken Musa Özdağ; nihayetinde Allah'a ulaşmayan sevginin noksan kalacağını bu sebeple kişinin Allah aşkına ulaşmaya kadar yolundan alıkonulmaması gerektiğini tavsiye etmiştir.¹⁴⁸

6.Hubbîlik Anlayışında İlmî Sohbet ve Dersler

Sohbet kelimesi ve türevleri sözlükte beraber olmak, sıkıntıya uğramak, Allah'ın koruması, üzerinde yün bulunan deri,¹⁴⁹ dostluk edip ünsiyet tesis etmek, beden ya da gönül yoluyla ayrılmamak,¹⁵⁰ dini ya da dünyevi meselelerin konuşulduğu toplantı olarak anlandırılmıştır. Kur'an'da Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'in sâhibi yani arkadaşı olduğu ifade edilmiş;¹⁵¹ bu anlamdan yola çıkılarak Hz. Peygamber'in sohbetine katılan müminlere "sahâbe" ve "ashâb" ismi verilmiştir. Nebevi eğitim-öğretim şekli olan

¹³⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 54.

¹³⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1957), 1/18; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 54.

¹⁴⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, 1/10; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 55.

¹⁴¹ Ayni, *Türk Azizleri I-İsmail Hakkı*, 122.

¹⁴² Süleyman Uludağ, *Sûfi Gözüyle Kadım* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 36.

¹⁴³ Nedvî, *Tasavvuf ve Hayat*, 193.

¹⁴⁴ Nedvî, *Tasavvuf ve Hayat*, 194.

¹⁴⁵ Özdağ, *Feyizler*, 2/590.

¹⁴⁶ Özdağ, *Duygular ve Düşünceler*, 248.

¹⁴⁷ Özdağ, *Feyizler*, 1/154.

¹⁴⁸ Özdağ, *Feyizler*, 2/332.

¹⁴⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 2/379; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 104.

¹⁵⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife, 2001), "shb", 278.

¹⁵¹ et-Tevbe 9/40.

sohbet metodu, bu sünneti takip eden âlim ve sûfilerce sohbet halkaları şeklinde yaşatılarak günümüze kadar gelmiştir.¹⁵²

Tasavvufta Allah'a ulaştırın yollar genel anlamda hizmet ve sohbet usulü olarak tasnif edilmiştir. Bu usullerle müşid-i kâmilin ruhundaki kabiliyetler müridin gönlüne aksederek onun manevi gelişimi sağlanmış olur.¹⁵³ İmâm-ı Rabbânî, Nakşibendiyye tarikatında sohbet sayesinde, uzun mücâhede ve ağır riyazetlerle¹⁵⁴ elde edilemeyen mana zenginliğine ulaşıldığını ifade ederek sohbetin önemini vurgulamıştır. Ona göre büyüklerin sohbetinde nihayette elde edilecek mana zenginliği, bidayete dercedilmiş olup onların ilk sohbetlerinde elde edilen kemâlat, nihâyete erenlerin ulaştıkları manevi hâllere eşittir.¹⁵⁵

Hubbîliğin teşekkülünde görüşlerinden faydalanılan İmâm-ı Rabbânî'nin sohbe yüklediği anlam Musa Özdağ tarafından da benimsenmiştir. Hayatını ilmî sohbet ve derslere adayan Özdağ, hocasından devraldığı sohbet geleneğini hayatı boyunca devam ettirmiştir.¹⁵⁶ Sevgi ve saygı temelli eğitim-öğretimin peygamber metodu olduğunu dile getiren Özdağ,¹⁵⁷ yaptığı ilmî sohbet ve derslerde genel manada hubbîlik metodunu uygulamıştır.¹⁵⁸

Mehmet Feyzi Efendi tarafından halis sût ve bala benzetilen sohbet usulü,¹⁵⁹ muhatapla kısa sürede iletişimi sağlayarak gönüller arası bağlantının kurulmasına vesile olması sebebiyle¹⁶⁰ Özdağ'ın manevi eğitim anlayışının temelini oluşturmuştur. Sohbet ve derslerinde Kur'ân ve sünnet çizgisi üzere olmaya son derece dikkat eden Özdağ,¹⁶¹ her durumda kitap ve ilim yolundan ayrılmamak gerektiğini vurgulamıştır.¹⁶²

Hubbîliğin sohbet anlayışında gönüller arası bağlantı sağlanmasında Kur'ân-ı Kerîm tilavetine büyük önem verilmiştir. Genel anlamda ilmî sohbet, Kur'ân temeli üzerine kurulu olmakla beraber, muhabbet kuvvetlendiğinde Mehmet Feyzi Efendi'nin Özdağ'a yazdığı mektupta yer alan "Lisan sâkit, kalem camit"¹⁶³ sözünden hareketle kitap, kalem ve söze ihtiyaç duyulmaksızın, gönül yoluyla sohbet gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁴ Böylece dostluk, samimiyet ve sevgi merkezli hubbîliğin sohbet usulüyle dağınık ruhların birbiriyle bütünleşip kaynaşması sağlanmıştır. Vahiy kokusu taşıyan sohbet sırrı ile kişinin dış ve iç duyuyu ve duygularıyla bütünleşmesi hedeflenmiştir.¹⁶⁵

¹⁵² Süleyman Uludağ, "Sohbet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/350.

¹⁵³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 441.

¹⁵⁴ Bir tasavvuf terimi olarak nefsi eğitmek amacıyla onu bazı meşru arzularından mahrum bırakmak anlamına gelmektedir. Bk. Süleyman Uludağ, "Riyâzet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/143.

¹⁵⁵ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat*, 1/169.

¹⁵⁶ Maden, "Kur'ân'ın Tefsirine Adanmış Bir Ömür: Musa Özdağ (1953-2023)", 46.

¹⁵⁷ Özdağ, *Duygular ve Düşünceler*, 179.

¹⁵⁸ Özdağ, *Feyizler*, 1/155.

¹⁵⁹ Özdağ, *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi*, 89.

¹⁶⁰ Özdağ, *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi*, 88.

¹⁶¹ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 300; *Duygular ve Düşünceler*, 156, 198, 209, 220, 221, 250.

¹⁶² Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 12; *Duygular ve Düşünceler*, 54.

¹⁶³ Özdağ, *Feyizler*, 1/18.

¹⁶⁴ Akvim İnternet TV. (15 Mart 2013). <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=Win2G8Krh7k> (E.T. 19.12.2023).

¹⁶⁵ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 202.

7.Tasavvuf Tarihinde Hubbîlik Metodunu Uygulayan Mutasavvıflar: Şems-i Tebrîzî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî-Yûnus Emre ve Tapduk Emre

Daha önce de ifade edildiği gibi hocası Mehmet Feyzi Şalioğlu ile aralarındaki gönül bağı Şems ve Mevlânâ¹⁶⁶ arasındaki yakınlığa benzeten Özdağ,¹⁶⁷ hubbîlik mesleğinin bir benzerinin Mevlânâ ve Şems tarafından uygulandığını beyan eder.¹⁶⁸ “Mevlânâ'nın âşıkları, Mesnevî'nin uşaklarıyız. Mesnevî, aşkıımızın körüğü, birlik incilerimizin dükkânıdır.”¹⁶⁹ ifadeleriyle Mevlânâ'dan bahseden Özdağ, aşkı anlatma, yazma ve yaşama noktasında Mevlânâ'nın benzersiz olduğunu vurgular.¹⁷⁰ Mevlânâ tarafından icra edilen semâî, kâinattaki ihtişamlı dönüş hareketinden ilham alınarak ortaya konulan bir evren zikri olarak değerlendirilen Musa Özdağ, Mevlânâ'nın semâî tasavvufî bir değer hâline getirdiğini dile getirir.¹⁷¹

Yûnus Emre ve hocası Tapduk Emre'yi de hubbîlik metodu içerisinde değerlendiren Özdağ'a göre hubbîlik,

Gelin tanış olalım

İşi kolay kılalım

Sevelim, sevilelim;

*Dünya kimseye kalmaz*¹⁷²

dizelerinde ifade edildiği gibi “Yaratanın hatırına yaratılanı sevme”¹⁷³ esasına dayanır.¹⁷⁴ Yûnus'un bu sözünden hareketle onun muhabbet anlayışını, fütüvvet makamı kapsamında ele alan Özdağ,¹⁷⁵ fütüvveti, Allah için kullarına hizmetkârlık şeklinde tarif eder.¹⁷⁶ Bu bağlamda Allah yolunda kullarına hizmetin ilahi sevgi, şefkat ve rahmete vesile olacağını ifade eden Özdağ'ın,¹⁷⁷ fütüvvet esaslarına yer veren sevgi anlayışıyla, Yûnus arasında benzerlikler bulunduğunu söylemek mümkündür.

8.Hubbîliğin Tasavvuf Literatüründeki Yeri

Manevi olgunlaşma noktasında muhabbet ve sevgi esasları üzere hareket eden hubbîlik mesleği, tasavvuf tarihindeki şüttâr yolu ile benzerlikler gösterir. Bununla beraber Özdağ, ilahi hakikatlerin kalpten kalbe aktarılmasında doğrudan Kur'an'ı vesile kabul

¹⁶⁶ Mevlânâ ve Şems konusunda geniş bilgi için bk. Sultan Veled, *İbtidâ-Nâme*, ter. Abdülbaki Gölpınarlı (Ankara: Güven Matbaası, 1976), 50; Bediüzzaman Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, ter. Feridun Nafiz Uzluç (Konya: Damla Ofset, 2005), 97; Devletşah, *Şair Tezkireleri*, ter. Necati Lugal (İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2011), 258-259; Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, ter. Tahsin Yazıcı (Ankara: Ma'arif Basımevi, 1954), 2/49; Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/441-448.

¹⁶⁷ Özdağ, *Feyizler*, 3/142.

¹⁶⁸ Özdağ, *Feyizler*, 1/153 (5 numaralı dipnot).

¹⁶⁹ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 23.

¹⁷⁰ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 163.

¹⁷¹ Özdağ, *Duygular ve Düşünceler*, 282-283.

¹⁷² Yûnus Emre, *Divan*, haz. Mustafa Tatcı (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 150.

¹⁷³ *Elif okuduk ötürü*

Pazar eyledik götürü

Yaradılanı severiz

Yaradandan ötürü. Bk. Yûnus Emre, *Divan*, 65.

¹⁷⁴ Özdağ, *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi*, 99.

¹⁷⁵ Özdağ, *Feyizler*, 3/21.

¹⁷⁶ Özdağ, *Feyizler*, 3/21.

¹⁷⁷ Özdağ, *Feyizler*, 3/25.

eden hocalarının¹⁷⁸ ortaya koyduğu yeni irşat metodunu benimser.¹⁷⁹ Bu yönden seyrüsülüklerini bizzat muhabbet, aşk ve vecd vasıtasıyla gerçekleştiren şüttâr yolundan ayrılır. Çünkü ona göre bütünüyle insana yönelmiş olan Kur'ân, kişinin terbiye ve tekâmülü noktasında en güzel metotları ortaya koymuştur.¹⁸⁰

İrşat usulü olarak doğrudan Kur'ân'ı esas alan Özdağ'ın muhabbet anlayışında sekr ve cezbe yer almakla beraber,¹⁸¹ fitne ve fesada sebep olacak davranışlardan sakınılması önerilir.¹⁸² Bu bağlamda şiddetli muhabbetten kaynaklanan manevi bir sarhoşluk hâli olarak nitelediği vahdet-i vücûdu kabul etmeyen Özdağ,¹⁸³ bu anlayışın kaosa zemin hazırlayacağı kanaatindedir.¹⁸⁴ Halkı inkârın, Hakk'ı inkâr anlamına geleceğini ifade eden Özdağ,¹⁸⁵ inkâr yoluyla Allah ile yaratıkları arasında düşmanlık köprüsü kurmak yerine, dostluk ihdas etmenin daha akıllıca olacağını belirtir.¹⁸⁶ Bu açıdan din ve şeriat ölçülerini koruyan vahdet-i şühûd anlayışının daha isabetli olduğu görüşündedir.¹⁸⁷

Aşk ve muhabbeti, ilim-mârifet bütünlüğü içerisinde ele alan Özdağ,¹⁸⁸ hayatı boyunca ilmî sohbet ve derslerinden taviz vermemiştir.¹⁸⁹ Tasavvufi aşk anlayışının en büyük temsilcilerinden olan Mevlânâ, Şems sonrası ilim-öğretim ve vaaz faaliyetlerini genel manada terk ederken;¹⁹⁰ Irâkî, vecd coşkunluğunun izlerini hayatı boyunca üzerinde taşımıştır.¹⁹¹ Yûnus'un şiirleri ise şeriatı koruma endişesiyle bir dönem yasaklanmıştır.¹⁹² Bütün bu örnekler aşk ve ilim yolunu beraberce yürütmenin yani akılla gönül arasında denge kurabilmenin zorluğunu ortaya koymaktadır. Bu manada kesbî bilgiyle, kalpte oluşan ilhami bilgilerin birbiriyle raptedilmesini en sağlam yol olarak gören Özdağ,¹⁹³ muhabbetle ilmi, akılla gönlü uyum içerisinde uzlaştırmış; birini diğerine feda etmeden ahenkli ve zor bir usulün uygulayıcısı olmuştur. Bu yöntemin Kur'ân ve sünnetle tavsiye edildiğini belirten Özdağ, selef-i salihinin de aynı metodu benimsediğini ifade etmiştir.¹⁹⁴ Eserlerinde ve sözlerinde şatahat türü, ehl-i sünnet dışı ifadelerle asla yer vermeyen Özdağ, ilim adamı hüviyetini ömrü boyunca devam ettirmiştir.

Kitaplarında Hz. Peygamber'in sohbet anlayışına yer veren Özdağ, onun eğitim ve irşat sisteminin itidal esaslarına dayandığını ifade etmiştir. Bu durumu Peygamber'in

¹⁷⁸ Mehmet Feyzi Şalioğlu'nun hocası olan Ömer Fazıl Aköz (ö. 1889/1952), hocası Esad Erbilî'den (ö. 1847/1931) elde ettiği hakikat bilgilerini başkasına aktarıken, doğrudan Kur'ân'ı vesile ve vasita edinmiştir. Özdağ, bu usulün harika bir metot olduğunu ifade etmektedir (Özdağ, *Feyizler*, 1/268). Esad Erbilî ve Aköz hakkında geniş bilgi için bk. Hasan Kâmil Yılmaz, "Esad Erbilî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 1995), 11/348-349; Abdülkerim Abdülkadiroğlu, "Aköz, Ömer Fazıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 1989), 2/284-285; Ethem Cebecioğlu-Vahit Göktaş, *Muhammed Es'ad Erbilî* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2018).

¹⁷⁹ Özdağ, *Feyizler*, 1/268; Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 9.

¹⁸⁰ Özdağ, *Feyizler*, 1/259.

¹⁸¹ Özdağ, *Feyizler*, 2/575; *Feyizler*, 3/407.

¹⁸² Özdağ, *Feyizler*, 2/526.

¹⁸³ Özdağ, *Feyizler*, 2/532-533.

¹⁸⁴ Özdağ, *Feyizler*, 2/531.

¹⁸⁵ Özdağ, *Feyizler*, 2/533.

¹⁸⁶ Özdağ, *Feyizler*, 2/535.

¹⁸⁷ Özdağ, *Feyizler*, 2/532.

¹⁸⁸ Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar*, 198.

¹⁸⁹ Maden, "Kur'ân'ın Tefsirine Adanmış Bir Ömür", 46.

¹⁹⁰ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, ter. Tahsin Yazıcı (Ankara: Ma'arif Basımevi, 1954), 2/49.

¹⁹¹ Özcan, *Fahreddin-i Irâkî'nin Lemaât Adlı Eseri*, 77.

¹⁹² Bk. Mustafa Özçelik, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Yunus Emre Algısı", *DTCF Dergisi Yunus Emre Özel Sayısı*, (Aralık 2021), 68-85.

¹⁹³ Özdağ, *Feyizler*, 1/420-421.

¹⁹⁴ Özdağ, *Feyizler*, 1/420-421.

âlemlere rahmet olma misyonunun bir göstergesi kabul eden Özdağ,¹⁹⁵ ashabin da itidalli ve şuurlu kimseler olmaları sebebiyle rehber kabul edildiklerini dile getirmiştir.¹⁹⁶ Bundan hareketle Özdağ'ın tasavvuf anlayışı noktasında asr-ı saadet çizgisi üzere olmaya özen gösterdiğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Sevgi ve muhabbet yoluyla Allah'a ulaştırmayı hedefleyen ruhani bir eğitim metodu olan hubbîlik, Mehmet Feyzi Şallıoğlu tarafından ortaya konulmuş ve akabinde öğrencisi Musa Özdağ eliyle literatüre kazandırılmıştır. Tasavvufî anlamda kalbin safiyetini ifade eden "hûb" kelimesinden türeyen hubbîlik anlayışında sevgi ve muhabbete büyük önem verilmiştir. Sevgi ve muhabbeti varlığın yaratılış sebebi olarak telakki eden Musa Özdağ, manevi olgunluğa ulaşma noktasında hubbîliği bir metot olarak kullanmıştır.

Hız. Peygamber'in habîbullah oluşu, Allah'ın tanınmayı sevmesi ve bu sevgi sebebiyle varlıkları yaratması, sadıklarla beraber olma çağrısı ve İmâm-ı Rabbânî'nin mektubunda yer alan "İrtibatımız hubbîlik üzeredir." ifadesi hubbîliğin dayandığı temel esaslar arasındadır. Musa Özdağ'a göre hubbîlik yoluyla insanların arınarak Allah'a ve mârifetullahı ulaşmaları hedeflenmektedir. Çünkü gerçek imanla sevgi arasında büyük bir alaka mevcuttur. Hayatı gerçek sevgi ve sevgiliye ulaşma çabası olarak anımlandıran Özdağ, bunlardan yoksun kalmayı en büyük mahrumiyet olarak telakki etmektedir.

Sevgi ve muhabbetin korunarak gizlenmesi, sevginin büyükten küçüğe sirayet etmesi ve mecâzî sevginin nihayetinde hakiki sevgiye dönüşmesi hubbîliğin esasları arasında kabul edilmektedir. Bununla beraber hubbîlik anlayışında ilmî ders ve sohbet büyük önem verilmiştir. Hocasından devraldığı sohbet geleneğini hayatı boyunca devam ettiren Musa Özdağ, ders ve sohbetlerinde genel manada hubbîlik metoduna yer vermiş; Kur'an ve sünnet esasları üzere yaptığı ilmî sohbetler, yetiştirdiği öğrenciler ve yazdığı kitaplarla çevresini ilme teşvik etmiştir. Bu anlamda Musa Özdağ'ın akıl-gönül, ilim-muhabbet yönlerini bir arada kullanarak; kişiye madde ve manasıyla hitap ettiğini söylemek mümkündür.

Tasavvuf tarihinde hubbîlik metodunun, Şems-i Tebrîzî ile Mevlânâ ve Yûnus Emre ile Tapduk Emre arasında uygulandığı söylenebilir. Bu sebeple olmalı ki Musa Özdağ, Mehmet Feyzi Şallıoğlu ile olan yakınlıklarını, Şems-i Tebrîzî ile Mevlânâ arasındaki bağıllığa benzetmiştir. Bununla beraber hubbîlik, irşat ve manevi tekamül usulü açısından doğrudan Kur'an'ı vasıta kabul etmesi yönüyle Mevlânâ ve Yûnus'un da dahil olduğu şüttâr yolundan ayrılmaktadır. Bu manada Kur'an'la insanın aynı kaynaktan geldiğini beyan eden Özdağ, her şeyin şaşmaz bir pusulası olarak telakki ettiği Kur'an'ın emir ve yasaklarıyla nefsin terbiye edileceğini; Kelamullâh'ın gerçekten kavranması neticesinde Allah'ın hakiki anlamda bilinebileceğini ifade etmektedir. Özdağ, bu yaklaşımıyla araya vasıta koymaksızın doğrudan Kur'an'la seyrüsülûkûn gerçekleşebileceğini savunmuş, hubbîlik mesleğinde de bu metoda yer vermiştir. Aynı zamanda aşk tasavvufunu benimseyen sûfilere genel anlamda kabul ettikleri vahdet-i vücûd anlayışını benimsemeyen Özdağ, Allah'ın saltanatının ihtişamını gösteren âlemi inkâr etmenin bir nevi Allah'ı inkâr anlamına geleceğini beyan etmiştir. Çünkü Özdağ'a göre Allah'a ulaşma noktasında kâinatın önemli bir rolü bulunmakta; kişi âlemdeki ilahi

¹⁹⁵Özdağ, *Feyizler*, 3/407.

¹⁹⁶Özdağ, *Feyizler*, 3/407-408.

eserleri müşahede etmek suretiyle yaratana ulaşmaktadır. Bu noktada kâinatı da Kur’ân misali ilahi bir kitap olarak telakki eden Özdağ, Ehl-i sünnet âlimlerinin “Eşyanın aslı sabittir.” görüşünden hareketle vahdet-i vücûd anlayışının fitne ve kaosa zemin hazırlayacağını ifade etmektedir. Bu bağlamda eserlerinde ve sözlerinde Kur’ân ve sünnetle çelişen ifadelerle yer vermeyen Musa Özdağ, ilim ve itidali ön planda tutmaya gayret göstermiştir.

Değerlendirme	İkiDışHakem / ÇiftTaraflıKörleme
EtikBeyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
BenzerlikTaraması	Yapıldı – Turnitin
EtikBildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
ÇıkarÇatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Abdülkadiroğlu, Abdülkerim. "Aköz, Ömer Fazıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/284-285. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Acem, Refik. *Mevsûatü mustalihâti't-tasavvufi'l-İslâmî*. Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1999.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, 2001.

Akvim İnternet TV. (15 Mart 2013). <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=Win2G8Krh7k> (E.T. 19.12.2023).

Ankaravî, İsmail. *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi (İbnü'l-Fâriz'ın Kaside-i Tâiyyesi ve Şerhi)*. haz. Mehmet Demirci. İstanbul: Vefa Yayınları, 2007.

Aycan, Hatice. "Yunus Emre'nin Şiirlerinde Vahdet-i Vücûd İnancı Bağlamında Evren, Yeryüzü ve İnsan İlişkisi". *Aydın Türklük Bilgisi* 8/1 (Nisan 2022), 35-52.

Ayni, Mehmet Ali. *Türk Azizleri I İsmail Hakkı*. İstanbul: Mârifet Basımevi, 1944.

Ankaravî, İsmail. *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi (İbnü'l-Fâriz'ın Kaside-i Tâiyyesi ve Şerhi)*. haz. Mehmet Demirci. İstanbul: Vefa Yayınları, 2007.

Baltacı, Burhan. "Şalioğlu Mehmet Feyzi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/310. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Baltacı, Naile. *Mehmet Feyzi Efendi'nin Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Arvâsî, Seyyid Ahmet. *Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz*. İstanbul: Bilgeoğuz, 2015.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Kenz-i mahfî*. sad. Abdülkadir Akçiçek. İstanbul: Rahmet Yayınları, 1967.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto, 6. Basım, 2014.

Cebecioğlu, Ethem-Göktaş, Vahit. *Muhammed Es'ad Erbîlî*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2018.

Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sıhah: Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabîyye*.thk. Abdülgafûr Attâr. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melâyîn, 4. Basım, 1990.

Cîlî, Kutbüddîn Abdülkerîm b. İbrahim b. Abdilkerîm. *Merâtibü'l-vücûd*. Kahire: Dârü't-Tabâati'l-Muhammediyye, ts.

Çağrı, Mustafa. "Sıdk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Çapcıoğlu, İhsan. "Sosyo-Kültürel Bütünleşmede Milli ve Manevi Değerlerin Rolü: Mehmet Feyzi Efendi Örneği". III. *Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu: Kastamonu'da İlmi Hayat ve Kastamonu Âlimleri*. ed. Ali Rafet Özkan. 515-521. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2016.

Demirci, Mehmet. *Yûnus Emre'de İlahi Aşk ve İnsan Sevgisi*. İstanbul: Kent Basımevi, 1991.

Devletşah. *Şair Tezkireleri*. ter. Necati Lugal. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.

Eflâkî, Ahmed. *Menâkibü'l-Ârifîn*. ter. Tahsin Yazıcı. 2 Cilt. İstanbul: Maarif Basımevi, 1954.

Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: İfav Yayınları, 4. Basım, 1994.

Ertaş, Muzaffer. "Yazar Musa Özdağ". *Mehmet Feyzi Efendi'den Feyizler*. yaz. Musa Özdağ. 1/3-6. İstanbul: Pasifik Ofset, 2016.

Fîrûzabâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn. *el-Kâmusü'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 8. Basım, 2005.

Fürûzanfer, Bediüzzaman. *Mevlânâ Celâleddin*. ter. Feridun Nafiz Uzluk. Konya: Damla Ofset, 2005.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Kimyâ-yı Saâdet*. ter. Ali Arslan. İstanbul: Merve Yayın Dağıtım, 1996.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Muhabbet, Şevk, Üns ve Rıza*. Kahire: Mektebetü ve Matbaâ-yi Mustafa el-Bâbî, 1961.

Göçgün, Önder. *Dünden Bugüne Yunus Emre*. Ankara: AKM Yayını, 1995.

Güloğlu, Nazife Vildan. "Kur'ân'da İffet Kavramı: Semantik Bir Araştırma". *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*10 (Ekim 2022), 123-137.

Hakim, Suâd. *Mu'cemu's-sûfiyye*. Beyrut: Müessesetü'l-Câmiyyeti'l-Dirasât, 1981.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahman el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-Ayn*. thk. Abdülhamîd Hendâvî.4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.

Hamdi, Eymen. *Kâmusu'l-mustalihâti's-sûfiyye*. Kahire: Dâru Kuba, 2000.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, ts.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn. *Lisânü'l-Arab*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1999.

İmâm-ı Rabbâni, *Mektûbât*. 3 Cilt. İstanbul: Hakikat Kitapevi, 1423/2002.

İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. El-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2001.

Karadağ, Bilge. *Mehmet Feyzi Efendi'nin Kur'ân'ı Yorumlama İlkeleri*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Kâşânî, Abdürrezzâk. thk. Abdü'l-Âl Şahin. *Mu'cemu istilâhâti's-sûfiyye*. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1992.

Konuk, Ahmet Avni. *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. haz. Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı. 4 Cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 4. Basım, 2005.

Köksal, M. Asım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 29. Basım, 2022.

Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. er-*Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhalîm Mahmûd. Kahire: Müessesetü Dârî's-Şûb, 1989.

Kübrâ, Necmeddîn. *Tasavvufî Hayat*. haz. Mustafa Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.

- Lugâvî, Ahmed b. Zekeriyâ. *Mücmelü'l-luga*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1986.
- Maden, Şükrü. "Kur'ân'ın Tefsirine Adanmış Bir Ömür: Musa Özdağ (1953-2023)", *Mutalaa* 3/1 (2023).
- Mevlânâ, Celâleddîn-i Rûmî. *Divân-ı Kebîr*. haz. Abdülbaki Gölpınarlı. 7 Cilt. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1957.
- Nedvî, Abdülbârî. *Tasavvuf ve Hayat*. ter. Mustafa Ateş. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1996.
- Öngören, Reşat. "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/441-448. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Öz, Mustafa. "Hubbiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/266. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özcan Ünal, Asuman. *Fahreddîn-i Irâkî'nin Lemaât Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2022.
- Özçelik, Mustafa. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Yunus Emre Algısı". *DTCF Dergisi Yunus Emre Özel Sayısı* (Aralık 2021), 68-85.
- Özdağ, Musa. *Duygular ve Düşünceler*. Konya: Damla Ofset, 2005.
- Özdağ, Musa. *Evrenin Son Devresi*. 2 Cilt. Ankara: Altınordu Yayınları, 2018.
- Özdağ, Musa. *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi ve Feyizlerden Damlalar*. Kastamonu: Kutlu Bilgi Yayınları, 3. Baskı, 2010.
- Özdağ, Musa. *Mehmet Feyzi Efendi'den Feyizler*. 4 Cilt. İstanbul: Pasifik Ofset, 2016.
- Özdağ, Musa. *Kavramlar ve Yorunlar*. Konya: Damla Ofset, 2005.
- Özden, Hamdi-Çuhadar Cengiz. "Kastamonulu Âlim Mehmet Feyzi Efendi'nin Fikir Dünyasında Devlet-Vatan ve Millet Kavramları". *II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu-Kastamonu'nun Manevi Mimarları*. ed. Cengiz Çuhadar vd. 133-145. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Schimmel, Annemaria. *İslamın Mistik Boyutları*. ter. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2012.
- Sultan Veled. *İbtidâ-nâme*. ter. Abdülbaki Gölpınarlı. Ankara: Güven Matbaası, 1976.
- Suyûtî, Celâleddin. *el-Câmiu's-sagîr fi ehâdîsi'l-beşîri'n-nezir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Sühreverdî, Şehâbeddin. *Avârifü'l-ma'ârif*.thk. Abdülhalîm Mahmûd. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2000.
- Uludağ, Süleyman. "Riyâzet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/143-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. "Sohbet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/350-351. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Uludağ, Süleyman. *Sûfi Gözüyle Kadın*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Uludağ, Süleyman. "Sülûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/127-128. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Üzüm, İlyas. "Makâm-ı Mahmûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/413-414. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yanmaz, Ömer. *Mevlânâ ve Yûnus Emre'de Varlık Anlayışı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Yılmaz, Hasan Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikalar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 15. Basım, 2012.

Yılmaz, Hasan Kamil. "Esad Erbîlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/348-349. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Yûnus Emre, *Divan*. haz. Mustafa Tatcı. Ankara: DİB Yayınları, 4. Basım, 2016.